

Н.Л. Бондаренко-Зелінська,
канд. юрид. наук, Науково-дослідний
інститут приватного права
і підприємництва Академії правових наук
України

ОПТИМІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЯК СКЛADOVA НАБЛИЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТИВ СУДОЧИНСТВА

Ключові слова: підготовка справи до судового розгляду, процесуальні дії; попереднє судове засідання; європейські стандарти

Українська держава, яка чітко визначила свій проєвропейський напрямок розвитку, повинна забезпечити відповідність національної правової системи стандартам європейської спільноти. З огляду на це одним з пріоритетних напрямків стратегічного розвитку України стало створення ефективного механізму судового захисту прав та свобод людини і громадянина, який би функціонував на засадах законності, змагальності, доступності та оперативності.

Так, планом дій Україна – Європейський Союз (схваленого Радою Міністрів Європейського Союзу в грудні 2004 року) [1], до пріоритетів спільної діяльності, як в рамках, так і поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво віднесено не тільки поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу, а й забезпечення належного доступу до засобів юридичного захисту¹, в тому числі до судового перегляду;

¹ Відповідно до § 5 п.2.3.5 Плану дій Україна – ЄС з метою створення умов для відкритого та конкурентного укладення контрактів потрібно... покращити функціонування існуючої системи шляхом підвищення рівня прозорості, інформації, навчання, обмеженого використання винятків, доступу до судового захисту та відповідного законодавчого регулювання; забезпечити можливість вирішення спорів в судах або відповідних незалежних інстанціях.

ефективного виконання рішення Європейського Суду з прав людини, а також реалізації відповідних процесуальних кодексів на основі європейських стандартів². Виконання цих положень було закріплено, а вони самі конкретизовані, в низці нормативно-правових актів України, зокрема в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2] та Плані заходів на 2006 рік щодо вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів [3]. До пріоритетних напрямків вдосконалення національного законодавства ними віднесено розробку Концепції вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів, забезпечення гарантій права на ефективне судочинство, зокрема на доступність судового захисту та додержання розумних строків судового провадження, забезпечення застосування в Україні судами при розгляді справ Європейській конвенції про захист прав та основних свобод людини.

У зв'язку з цим, до пріоритетів реформування цивільного процесуального законодавства слід віднести створення такої процедури розгляду та вирішення цивільних справ, яка б повністю узгоджувалася з вимогами Конституції України та європейських стандартів, в тому числі з нормами Європейської конвенції та гарантувала доступність та оперативність судового захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб в Україні.

У контексті цього вагомим внеском у процесі процесуального національного законодавства України стало прийняття у 2004 році Цивільного процесуального кодексу України, який концептуально по-новому підійшов до регулювання переважної більшості питань, пов'язаних із здійсненням судочинства в цивільних справах. Найбільшим досягненням цього кодифікованого правового акту стало запровадження правових інститутів, покликаних спростити процедуру здійснення правосуддя, зробити його більш дієвим та ефективним (фіксування судового процесу технічними засобами, участь у процесі особи, яка надає правову допомогу, попереднє судове засідання тощо).

Слід відмітити, що для створення ефективної процедури

розгляду та вирішення цивільних справ в значній мірі залежить від повноти, всебічності та ретельності підготовки цивільної справи до судового розгляду – стадії цивільного процесу, в якій закладаються основи для правильного та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ.. Неодноразово у юридичній літературі та практикуючими юристами справедливо відмічалось виняткове значення належної правової регламентації підготовки цивільних справ до судового розгляду. У різний час на проблеми підготовки в своїх працях звертали увагу такі науковці як В.К. Пучинський, П.В. Логінов, В.Ф. Ковін, Б.М. Лапін, С.А. Ташназаров, Г.О. Жилін, Г.О. Світлична, О.С. Шумейко, О.О. Якименко, М.Л. Скуратовський та інші.

Водночас, попри наведені переваги чинного ЦПК України, звертає на себе увагу недосконалість правового регулювання саме вказаного правового інституту. Це суттєво впливає на якість та ефективність здійснення правосуддя, оскільки недоліки правового регулювання підготовки призводять до численних порушень при її проведенні і, як наслідок, до скасування судових рішень, постановлених в цивільних справах. Процедура підготовки наразі залишається нечітко визначеною цивільним процесуальним законодавством України, тому потребує законодавчого удосконалення, тоді як переважна більшість досліджень з цієї проблематики проводилось ще до прийняття та набрання чинності нового Цивільного процесуального кодексу України, і тому вони не можуть слугувати достатнім теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку процесуального законодавства в частині підвищення ефективності, вдосконалення та оптимізації порядку підготовки справ до судового розгляду. Таким чином, в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства ця проблематика, попри свою теоретичну та практику значимість, залишається малодослідженою в юридичній доктрині.

У зв'язку з цим, метою даної статті є визначення проблем правового регулювання підготовки цивільної справи до судового розгляду та надання пропозицій щодо закріплення такого порядку підготовки, який би адекватно відображав потреби сучасного судочинства.

Наукова новизна викладених у статті положень обумовлена в першу чергу тим, що хоча загалом питання підготовки цивільних справ до судового в тій чи іншій мірі були предметом досліджень багатьох науковців, у переважній більшості наукових праць ця стадія переважно розглядається як правовий інститут національного права. Ми пропонуємо поглянути на цю стадію з позиції відповідності її процедури стандартам європейського судочинства.

Так, серед основних недоліків правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду чинним ЦПК слід визнати ігнорування законодавцем правил юридичної техніки.

По-перше, назву глави 3 розділу III нового ЦПК, яка по суті присвячена питанням підготовки, сформульовано законодавцем як «Провадження у справі до судового розгляду», через що у багатьох юристів склалося помилкове враження, ніби підготовку цивільних справ до судового розгляду було замінено новим процесуальним інститутом [4, с.427]. Водночас, аналіз норм ЦПК дозволяє констатувати, що процесуальні дії, що їх вчиняє суд, особи, які беруть участь у справі та інші учасники процесу після відкриття провадження у справі до початку її судового розгляду, характеризуються незмінною послідовністю і взаємообумовленістю, що, є ознакою процесуальної стадії, а не провадження. Крім того, на відміну від процесуального провадження, яке може бути закінчене на будь-якій з його стадій, «провадження у справі до судового розгляду» відповідно до ст.130 ЦПК можна закінчити тільки під час попереднього судового засідання. Крім того, відповідно до ч.6 ст.130 ЦПК, під час попереднього судового засідання, якщо спір не врегульовано до судового розгляду, вчинюються дії щодо підготовки справи до судового розгляду. Це означає, що в цьому випадку процесуальним наслідком завершення «провадження у справі до судового розгляду» є початок нової стадії - судового розгляду. Таким чином, сукупність процесуальних дій, що вчиняються на цьому етапі цивільного процесу, не можна визнати процесуальним провадженням.

Інакше кажучи, у цьому випадку ми маємо справу з під-

міною понять. Регулюючи порядок підготовки справи до судового розгляду, кодекс оперує поняттям «провадження» для позначення процесуальних дій, що складають зміст стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду. Тому, правильним було б повернутися до назви відповідної глави ЦПК 1963 року - «Підготовка цивільних справ до судового розгляду», яка більш точно відображала характер та зміст процесуальної діяльності суду та інших учасників на цьому етапі цивільного процесу. З огляду на це вбачається доцільним внести відповідні зміни в назву глави 3 розділу III ЦПК України.

По-друге, до змісту вказаної глави включено норми, які за своєю суттю є загальними і визначають не тільки порядок позовного провадження, а є актуальними для будь-якого виду цивільного судочинства. Так, наприклад, незрозумілими є мотиви законодавця, з яких ст.ст.151-155 ЦПК, присвячені питанням забезпечення позову, розміщено в главі 3, розділу III кодексу, адже реалізувати право на забезпечення позову особи, які беруть участь у справі мають можливість на будь-якому етапі цивільного судочинства. Натомість питання, пов'язані із зустрічним позовом та запереченнями на позов, які вирішуються саме на стадії підготовки, включено до змісту глави 2 розділу III ЦПК, яка має назву «Пред'явлення позову. Відкриття провадження у справі». Ці порушення юридичної техніки також перешкоджають якісному застосуванню норм процесуального кодексу та потребують виправлення.

Якщо згадати практику європейського судочинства, то звертає на себе увагу загальна тенденція до спрощення судової процедури та намагання врегулювати судові спори саме до судового розгляду. В Україні на сьогоднішній день питання реалізації судом повноважень щодо примирення сторін вже на стадії підготовки справ до судового розгляду також стоїть дуже гостро. Тому цілком вірними є намагання багатьох науковців конкретизувати ті дії, що їх повинні вчиняти судді для реалізації вказаного завдання, оскільки чинний ЦПК робить це не зовсім вдало. Як правильно зазначають юристи-практики [5, с.146], відсутність чіткої та конкретної мети, а також детально прописаних завдань призводить до формування байдужості

учасників процесу до цієї стадії, результатом чого є незначна кількість примирень на стадії підготовки, тривалий розгляд. Водночас, чинний ЦПК не закріплює мети та завдань стадії підготовки², що створює на практиці певні труднощі, пов'язані, в першу чергу, з тим, що учасники процесу по-різному її трактують.

Слід підкреслити, що не можна вважати метою стадії підготовки і положення ч.1 ст.130 ЦПК: «з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду». По-перше, процесуальна мета стадії – це той кінцевий результат, на досягнення якого зорієнтована процесуальна діяльність учасників процесу на відповідній стадії. Це означає, що до того часу, поки не досягнуто цієї мети, процесуальна діяльність триває, а нова стадія не починається. У цьому випадку, якби врегулювання спору до судового розгляду було метою стадії підготовки, в переважній більшості справ підготовка не могла б бути закінчена взагалі, оскільки, як свідчить практика, врегулювання спору до судового розгляду є швидше винятком, ніж загальним правилом. По-друге, «з'ясування можливості врегулювання спору» – це процес, а не результат процесуальної діяльності.

Якщо говорити власне про мету підготовки, то необхідно врахувати, що мета будь-якої процесуальної стадії є способом досягнення кінцевої мети цивільного судочинства [6, с.12-13]. Навіть якщо цього зв'язку не можна помітити одразу, він є, адже процесуальна мета окремої стадії не може суперечити кінцевій меті всього цивільного процесу.

Відповідно до Конституції України [7], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3). Саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість як держави в цілому, так і правосуддя як виду державної діяльності

² У чинному ЦПК закріплено мету не стадії підготовки, а попереднього судового засідання. Так, відповідно до ст.130 Кодексу, «попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи»

щодо розгляду та вирішення судових справ. Це положення знайшло своє відображення в ст.1 ЦПК, відповідно до якої завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином, можна констатувати, що мета стадії підготовки, з однієї сторони, пов'язана із забезпеченням можливості подальшого розгляду та вирішення справи, а з іншої – охорони прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави.

Якщо згадати, що згідно ст.1 ЦПК мета судочинства досягається шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, логічно було б зробити висновок, що метою підготовки має бути створення умов для цього. Разом з тим категорія справедливості³ є суб'єктивною і часто не має мало спільного з правом. Наприклад, якщо вимоги сторони є справедливими, але остання не може їх довести в установленому законом порядку, суд не може постановити рішення на її користь, оскільки воно буде незаконним. Неупередженість як ознака судового розгляду хоча й свідчить тільки про безпристрасний підхід судді (суддів) до вирішення справи, але не гарантує відсутності помилок з боку суду.

Відповідно до змісту ст.ст.308-312, 337-342, 354 ЦПК судові рішення повинно бути постановлено з додержанням норм матеріального і процесуального права, інакше воно буде скасовано. Іншими словами, для ефективної охорони прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави справедливого та неупередженого розгляду і вирішення справи замало, потрібно, щоб результатом судового провадження було законне та обґрунтоване судові рішення, яке може бути реально виконано.

³ Чинний ЦПК не розкриває змісту цього поняття.

З огляду на це можна вважати, що мета стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду не може полягати лише у забезпеченні справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, а має бути спрямована на створення всіх необхідних умов для правильного та своєчасного розгляду справи.

Якщо говорити про можливість врегулювати цивільно-правовий спір ще до судового розгляду, то відповідне завдання повинно бути законодавчо закріплено але не в тій редакції, що її запропоновано в ч.1 ст.130 ЦПК. Н нашу думку, суд повинен не просто перевіряти можливість примирення, а активно йому сприяти. Саме тому мова повинна йти про сприяння врегулюванню спору до судового розгляду на стадії підготовки, а не на «з'ясування» такої можливості.

Крім того, аналіз судової практики свідчить, що через нечітке регулювання процедури врегулювання спору до судового розгляду чинним цивільним процесуальним законодавством цю процедуру не ефективно використовують на стадії підготовки справи до судового розгляду. Як правило, судді обмежуються вказівкою сторонам про їх право укласти мирову угоду на початку попереднього судового засідання. Водночас, допоки суд не визначить характер спірних правовідносин та норму права, яка підлягає застосуванню до них, а також склад усіх заінтересованих осіб говорити про врегулювання спору передчасно. Адже як, наприклад, можна задовольняти позов, який визнав неналежний відповідач? Або якщо позов подано особою, яка не є учасником спірних правовідносин чи можна затверджувати мирову угоду між нею й відповідачем? Крім того є ризик прийняти рішення про права та обов'язки осіб, яких не залучено до участі у справі, що є підставою для скасування рішення суду. Також, як свідчить практика, сторони охочіше йдуть на примирення вже після прийняття судом доказів у справі, оскільки, тільки тоді реально починають усвідомлювати свої шанси на виграш справи.

З огляду на це, вбачається доцільним в кодексі порядок процесуального оформлення результатів примирення розкрити тільки після аналізу порядку визначення суб'єктного усіх інших

завдань підготовки і подано окремим пунктом, а якому також розкрити порядок процесуального оформлення результатів підготовки (зокрема, призначення справи до судового розгляду).

Необхідно також вказати на те, що на сьогоднішній день суттєві труднощі викликає реалізація положень ЦПК, якими регулюються питання примирення сторін в ході апеляційного та касаційного провадження (ст.ст.306 334 ЦПК).

Гадаємо, не потрібно зайвий раз доводити, що можливість оскарження рішення суду, яке, на думку особи, є неправильним (незаконним та необґрунтованим), сприяє не тільки зменшенню кількості таких судових рішень, але й зміцненню законності в державі взагалі. З огляду на це надзвичайно важливим як для науки цивільного процесуального права, так і для правозастосовної практики є питання забезпечення ефективної підготовки судових справ. Зокрема в цивільному судочинстві важко переоцінити значення касаційного провадження. Адже, у разі порушення закону нижчестоящими судами, тільки касаційне оскарження надає можливість для перевірки правильності судових рішень, що вже вступили в законну силу. Тобто детальне забезпечення всіх умов для здійснення правильної та своєчасної перевірки законності актів суду в порядку касаційного провадження набуває на сьогоднішній день виняткового значення.

З огляду на це та в контексті взятих на себе зобов'язань України перед Європейською спільнотою, незрозумілими є причини закріплення чинним ЦПК такої процедури підготовки до судового розгляду справ касаційного провадження, що по суті порушує такі загальні засади судочинства як законність, доступність, безпосередність, гласність та відкритість судового розгляду і, відповідно, права та законні інтереси учасників процесу.

Так, наприклад закріплення кодексом окремих процесуальних дій щодо підготовки справи за однією особою (суддею-доповідачем) (ст.ст.327-331 ЦПК), а інших – за колегією у складі трьох суддів (ст.332 ЦПК), тоді як судовий розгляд здійснюється судом у складі п'яти суддів (ст.333 ЦПК), можливо, і зменшує навантаження на суддів Верховного Суду України, але грубо порушує принцип безпосередності, закріплений

ст.159 ЦПК, що передбачає безпосередню участь суду в процесі дослідження доказів. У нашому випадку це означає, що суд, який досліджував докази, повинен давати їм оцінку і, відповідно, постановляти рішення у справі. Як цілком обгрунтовано стверджує в своїй дисертації, присвяченій принципам усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві, М.М. Ясинок [8, с.3, 15], порушення принципу безпосередності на рівні касаційного суду може спричинити порушення п.п.2, 4, 7 ст.129 Конституції України, ст.6 ЦПК та ст.13 Європейської конвенції про права людини.

І ще більш дискусійним та таким, що суперечить принципам гласності та доступності правосуддя, видається правило ч.1 ст.332 ЦПК ч.1 ст.332 ЦПК про проведення попереднього розгляду справи без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Це положення суперечить ст.129 Конституції, де гарантується змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, та ст.6 ЦПК, у якій встановлено, що ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи. До того ж, унеможливує реалізацію права учасників процесу на примирення до судового розгляду.

Як правильно вказують окремі юристи [4, с.854-855], із змісту ст.322 ЦПК вбачається, що участь у попередньому розгляді справи особам, які беруть участь у справі, не заборонена, а тому має бути дозволена за клопотанням такої особи. Таким чином, нагальною є необхідність скасування положення ч.1 ст.322 ЦПК в частині закріплення правила про проведення попереднього розгляду справи у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі, як такої, що порушує загальні засади цивільного судочинства, права та законні інтереси учасників процесу та унеможливує примирення сторін.

Разом з тим, можливість проведення підготовки справи до касаційного розгляду без безпосередньої участі осіб, які беруть участь у справі, належним чином повідомлених про час і місце судового розгляду, якщо останні не з'явилися, на нашу думку, є цілком виправданим. Ураховуючи наявність в матеріалах справи документів, які засвідчують волевиявлення цих уча-

сників процесу (їх заяви, клопотання, апеляційну та касаційну скарги, заперечення на них тощо), вбачається що не є порушенням або обмеженням прав таких осіб її розгляд без їх участі.

Слід підкреслити, що будь-які порушення недопустимі в касаційному провадженні, яке покликане захищати учасників процесу від порушень. Такі порушення не тільки підривають авторитет Верховного Суду України, а й взагалі зводять нанівець значення касаційного провадження як конституційної гарантії захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

Підсумовуючи, слід зазначити, що упущення при підготовці цивільних справ до судового розгляду часто призводять до того, що розгляд окремих справ неодноразово відкладається або в судових засіданнях оголошуються чисельні перерви, що негативно відображається на оперативності правосуддя в цілому. Адже ефективність правосуддя в цивільних справах значною мірою залежить від якості підготовки конкретної цивільної справи до судового розгляду. Звісно вказані пропозиції щодо внесення змін в чинний ЦПК не вирішать абсолютно усіх проблем пов'язаних з підготовкою до судового розгляду цивільних справ. Але, сподіваюся, що запропоновані зміни дозволять учасникам процесу хоча б ефективно реалізовувати права на примирення на будь-якому етапі цивільного процесу, що своєю чергою сприятиме доступності та оперативності правосуддя в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. План дій Україна - Європейський Союз: Схвалено Кабінетом Міністрів України: 12.02.2005 р. [Електронний ресурс]. - http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=17977185.

2. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : від 23.02.2006 р., № 3477-IV // Офіційний вісник України. - 2006. - № 12. - Ст. 792.

3. Указ Президента України «Про План заходів на 2006 рік щодо вдосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів» : від 20.03.2006 р., № 242/2006 // Урядовий кур'єр. – 18.05.2006. - № 91.

4. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. - К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2006– . – 2006. – Т. 1. – 912 с.

5. Скуратовский М. Л. Подготовка дела к судебному разбирательству в арбитражном суде первой инстанции / М. Л. Скуратовский. - М. : Волтерс Клуверс, 2007. - 183 с.

6. Жилин Г. А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Г. А. Жилин. - М., 2000. - 70 с.

7. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254/96 // ВВР України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

8. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Ясинок. – Х., 2004. - 21 с.

Бондаренко-Зелінська Н. Л. Оптимізація підготовки цивільних справ до судового розгляду як складові наближення процесуального законодавства України до європейських стандартів судочинства / Н. Л. Бондаренко-Зелінська // Форум права. – 2009. – №1. – С. 56–62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09bnness.pdf>

Розкрито окремі проблеми правозастосовної практики, шляхи їхнього розв'язання, сформульовано рекомендації щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України з метою наближення процесуального законодавства України до судочинства.

Бондаренко-Зелинская Н.Л. Оптимизация подготовки гражданских дел к судебному рассмотрению как составляющая приближения процессуального законодательства Украины к европейским стандартам судопроизводства

Раскрыты отдельные проблемы правоприменительной практики и предложены пути их решения, сформулированы рекомендации относительно усовершенствования гражданского процессуального законодательства Украины с целью его приближения к европейским стандартам судопроизводства.

Bondarenko-Zelinska N.L. Preparation Stage of Civil Procedure as Element of Unification

Legislative of Ukraine to Europeans Judicial Standards

The problems of law enforcement practice of the preparation of civil cases to trial are revealed. The ways of their solving are proposed, recommendations directed on the improvement of civil procedure legislation of Ukraine are formulated. The fixation of purpose and tasks of the stage, delimitation of articles regulating the preparation stage and its content.

New edition of a number of articles acting CPC are formulated.